

Права човека. Зборник докумената
(„Прометеј“, Београд, 1991, 304 стр.)

Таман смо констатовали да се у Југославији збирке докумената о људским правима објављују сваких двадесет година,¹ кад оно, после само две године од последње, појављује се зборник докумената о правима човека који је уредио др Владан Василијевић, саветник Института за криминолошка и социолошка истраживања у Београду. Две збирке текстова о људским правима издате у размаку од две године само су на први поглед сличне, али су садржински различите. Док су у првој објављени углавном најважнији национални документи (као „темељи модерне демократије“, како се каже у наслову), дотле су у другој искључиво међународни. На тај начин се у великој мери обе складно допуњују – прва показује историјски ход идеје о заштити основних људских права и слобода која има своје унутрашње (националне) корене, а друга приказује те идеје изражене и развијене у бројним међународним документима. Обема је заједничка пажња према Свеопштој декларацији о људским правима и најважнијим документима Конференције о европској безбедности и сарадњи (КЕБС). Другачија систематика према мерилу општости није допустила другој да почне тамо где се прва завршава, али и без тога оне заједно пружају релативно потпуну слику људских права и слобода како су изражени у најпознатијим правним текстовима. Међутим, везу између њих успоставља Владан Василијевић који, у опширном уводном тексту („Права човека између политике и права“, стр. 5–28), полази од мишљења израженог у првој збирци (стр. 6, бел. 1) о неодрживости тврђења о потпуној аутохтоности Африке и ислама у погледу права човека. Та веза се ту завршава јер је исламски фундаментализам само једна од опасности које прете остваривању демократије и права човека. Спремност фанатика да прибегну свим средствима ради остварења „светог циља“ чини да „питање права човека, појединца и старање о њему постаје беспредметно“ јер су та права „предмет систематских кршења а не последне заштите“ (на истом месту).

У анализи опасности које прете заштити права човека др Василијевић се не задржава на исламском фундаментализму већ наводи економска превирања, односе између најразвијенијих земаља и повремене кризе као „додатни чинилац с којим се мора рачунати и код коришћења и заштите права човека“ (на истом месту). На то надовезује промене у средњој и источној Европи, за које каже да су истовремено добре и пожељне али и оптерећене многим опасностима и искушењима, међу којима као посебно зло наводи национализам у неким вишенационалним државама тзв. реалног социјализма и прогнозу да уједињена Немачка рачуна и са

¹ Видети *Анале Правног факултета у Београду*, бр. 4–6/1997, стр. 564–565.

могућностима стварања четвртог Рајха. Василијевић сматра да је „готово немогуће“ са сигурношћу рећи да ли ће та прогноза бити потврђена као основана, али да „више искустава из ранијих раздобља упућују на опрезност“.² Стабилност Европе је могућа „само ако се изнутра битније не мењају односи“.³ Ова констатација нам се чини важном зато што се права човека остварују у државама и зато зависе од њихове унутрашње стабилности. То истиче и В. Василијевић и, у делу под насловом „Права човека као унутрашња ствар државе (domaine réservé), наводи најпознатије националне документе о правима човека, почев од енглеске Велике повеље о слободама (1215), који су објављени у збирци *Темељи модерне демократије* (1989) са коментарима на које се често позива, указујући на њихову актуелност, можда сувишно препричавајући садржину докумената према делима појединих писаца, а мање на основу текстова докумената који су му били доступни не само у збиркама већ и у појединим часописима.

За разлику од коментара у *Темељима модерне демократије*, Василијевић негативно оцењује акте донете у Русији 1917–1918. сматрајући да се с њима „започиње један својеврстан поступак кршења права и слобода човека и грађанина у име заштите тих права и слобода у тоталитарном систему социјалистичког типа“.⁴ Писцу ових редова такав став може само да годи јер је и он дошао до закључка да су тада одбачена либерална схватања, а јавно прокламовани диктатура и насиље као главна средства социјалне револуције.⁵ Владан Василијевић је у разради те идеје отишао даље, констатујући да то није било уочљиво у почетку, али да су, тридесетих година и касније, размере злоупотреба биле све веће, и закључио: „Цинизам званичне политике нема граница. Власт је безобзирна. Дозвољено јој је све што њој одговара а то је увек, да фарса буде потпуна, за добро народа и сваког грађанина. Совјетска власт ће до 1939. године чинити систем европског тоталитаризма који ће права човека обезвредити на застрашујући начин, преносећи много шта од тога и на период непосредно после Другог светског рата и све до краја шездесетих година.“⁶ Ради контраста он наводи главне одредбе Вајмарског устава Немачке (1919) за којима смо и ми зажалили што нису нашле место у *Темељима модерне демократије*.⁷

Вајмарски устав је био краткотрајна епизода Немачке, па зато Василијевић читаво раздобље до Другог светског рата оцењује као лоше, имајући пре свега у виду груба кршења права и слобода човека у Италији, Немачкој и СССР-у у којима је партија на власти неприкосновено одлучивала о свему. Он прихвата гледишта у док-

2 *Права човека*, стр. 7.

3 На истом месту.

4 *Истио*, стр. 14.

5 *Анали правног факултета у Београду*, бр. 4–6/1997, стр. 570.

6 *Права човека*, стр. 14–15.

7 *Анали правног факултета у Београду*, бр. 4–6/1997, стр. 571.

трини (која је код нас заступао и наш професор Милан Марковић) да су индоктринација и најбруталнији обрачуни с неистомишљеницима унутра представљали припрему за напад на друге државе и народе, тј. за злочине против мира, ратне злочине против човечности.⁸ Довођење мира у зависност од поштовања основних људских права (као што је речено у уводу Устава Међународне организације рада) служи као објашњење напора да се и на међународном плану нешто учини у том правцу и да у тој мери она излазе из искључиве надлежности држава. У том погледу Владан Василијевић наводи правила донета у време Друштва народа, истичући њихов значај иако су права човека штићена посредно јер Пакт ДН није познавао термин „права човека“ који помиње тек Повеља Уједињених нација.⁹

Зато Василијевић, као и многи други писци, највише говори о правима човека у поретку Уједињених нација, чије остваривање основне улоге – одржавање или васпостављање међународног мира и безбедности – у великој мери почива на решавању социјалних, културних и хуманитарних проблема у чијем се средишту налази поштовање основних људских права и слобода. Посебно указује колико су идеолошка неслагања чланица Уједињених нација ометала и успоравала развој у тој области и онемогућила да се усвоји Повеља о људским правима као јединствен нормативни акт. Због тога је дошло до кодификације појединих права човека посебним актима, како у оквирима универзалних тако и регионалних организација.

Мноштво докумената не значи ни да су сви прихваћени нити једнако поштовани од држава. По мишљењу Владана Василијевића, на то утичу „пратећи чиниоци“ (остварена демократичност унутрашњег правног поретка, квалитет националног законодавства и квалитет судства) заједно са основним: неспремношћу већине држава да прихвате међународни надзор (стр. 24). У вези с „квалитетом законодавства“ Василијевић дотиче питање „начина његовог усаглашавања са међународним обавезама“ и однос унутрашњег и међународног права (стр. 25). Не улазећи у расправу о тим суштинским и осетљивим правним питањима, он констатује да се у пракси пажња све више окреће „међународним изворима и ставовима међународних органа заштите људских права“.¹⁰

8 *Права човека*, стр. 15. Супротан став, који раздваја спољну од унутрашње политике, заступао је код нас професор Ђорђе Ташић.

9 Међутим, претерано је рећи да тај термин није коришћен ни у теорији ни у пракси (*Права човека*, стр. 16). Будислав Вукас на кога се позива Владан Василијевић, не помиње теорију већ истиче да термин „права човека“ не постоји ни у првобитном тексту Устава Међународне организације рада. Вукас, међутим, не каже да је термин „права човека“ поменут у Декларацији Уједињених нација од 1. јануара 1942. Иако је прихватио став Вукаса без коментара (*Права човека*, стр. 16), Василијевић подвлачи речи „права човека“ у Декларацији УН (*Права човека*, стр. 17).

10 *Права човека*, стр. 25.

Чињеница је да се међународни акти све чешће непосредно примењују у унутрашњем праву, с једне стране зато што су тако формулисани да се могу непосредно примењивати без посебних аката државних органа, а с друге стране, зато што су акти међународних организација извршни одмах по усвајању. Међутим, то не отклања општи проблем односа између унутрашњег у међународног права, који се може посматрати и сведен на нижи степен: као однос аката, односно устава и закона и међународних уговора. То питање је постављено много пре него што је дошло до међународне заштите људских права, али је, разумљиво, данас најважније у тој области. Без обзира на све прокламације о примату међународног права, чињеница је да се то дејство може испољити тек пошто се створи једно правило међународног права (а та правила стварају државе) и пошто га држава прихвати. Зато, и када уставни проглашавају примат међународних уговора или их сматрају за саставни део унутрашњег права или изједначају са законима, остаје основно питање које се тиче правне могућности да држава прихвати један акт или једну обавезу супротну некој одредби устава. Ако државе не прихватају међународне акте из области људских права, то значи да их не сматрају супротним уставима.

Своје интересе државе покушавају да заштите задржавањем права да примене мере које сматрају погодним за очување своје безбедности и других највиших вредности не само када су у питању међународни уговори већ и декларације (што је мање познато, а на шта скреће пажњу Владан Василијевић, на стр. 19, бел. 59). То је уграђено како у најважније међународне документе, као што су међународни пактови о људским правима и Завршни акт КЕБС-а, тако и у уставе многих држава, па и Југославије. Зато, када Владан Василијевић каже да збуњује лакоћа преузимања међународних обавеза „у поређењу са спремношћу да се њима и суштински, а не само формално, удовољи“ (стр. 26), то свакако треба да важи за ограничења или сужавања права и слобода преко дозвољених оквира, на шта указује цитат из чланка Нине Вајић који наводи (стр. 26–27).¹¹ Није неважно поменути да се раније на међународним скуповима није расправљало о поштовању људских права у Југославији, можда зато што то није било потребно политички утицај-

11 О ограничењима на која указује Нина Вајић (1991) по уставу од 1974. вид. такође М. Милојевић, „Људска права и слободе у југословенском уставном поретку и међународне обавезе Југославије“, *Права човека и савремена кретања у криминалној полицији*, II изд., Београд, 1989, стр. 8–13. У оцени је умеренији Константин Обрадовић који сматра да се стање у законодавству непрестано побољшава али да је проблем у „поступцима оних који су позвани да поштују прописе“. К. Обрадовић, „Права човека и Југославија“, *Међународни проблеми*, 1990, бр. 2, стр. 128. Он сматра да је проблем и у неодговарајућој подели надлежности која онемогућава федерацији да „врши непосредни надзор над поштовањем права човека у републикама и покрајинама нити може да брзо и ефикасно интервенције да отклони евентуалне повреде“. *Исто*, стр. 129.

ним државама,¹² али Владан Василијевић каже да, ако је тако с формалноправним уређењем, излишно је рећи како је то „у свакодневном остваривању и заштити права човека“ (стр. 27).¹³ Иако констатује погоршање стања људских права и слобода у Југославији, он сматра да се раскорак између политике и права смањује у корист права и страхује од непријатних изненађења (стр. 28). Нажалост та су се страховања показала оправданим.

Ако се може разумети потреба за опширним уводом у времену великих друштвених превирања (зато општи историјски преглед на стр. 11–23. изгледа сувишан), није сасвим јасно, нити је уобичајено увршћење текста неког другог писца. У овом случају то је кратак текст Мориса Кренстона (Maurice Cranston): „У чему се састоје људска права“ (стр. 29–34). Сам текст, преузет из часописа *Амерички преглед*, занимљив је и лепо написан као што приличи универзитетском професору. Можемо само да претпоставимо да је унет зато што истиче значај природног права, што не треба да занемаре ни они који не признају његово постојање.

Збирка садржи како међународне документе који су раније објављени (нарочито у *Архиву за правне и друштвене науке*, бр. 4/1968) тако и новије документе који се први пут објављују. Старији текстови углавном следе систематику *Архива* са сличним насловима одељака. Вероватно се због тога, после Декларације о правима детета (1959), наводи Конвенција о ропству (1926) иако би на том месту требало очекивати Конвенцију о правима детета (1989). Она је, међутим, дата међу документима „у поступку ратификације у Југославији“ (стр. 214–230), иако се у белешци 1 наводи број *Службеног листа СФРЈ* у коме је објављена (стр. 214). Тај податак је свакако унет у тренутку кад више није била могућа промена у прелому. Уместо ње, међу уговоре у поступку за ратификацију требало је ставити Конвенцију против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни или поступака (1984), познату по скраћеном називу Конвенција о тортури. У складу са својим дугогодишњим професионалним интересовањем Владан Василијевић је у збирку унео више текстова неуговорне природе о правима

12 В. Димитријевић, „Међународно заштићена људска права и Југославија“, *Анали Правног факултета у Београду*, 1987, бр. 6, стр. 722. Тај став потврђује у другом раду. В. Димитријевић, „Општи (међународни) standard qudskih prava“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Supplement броју 5–6, 1989, стр. 605, у коме наводи важније међународне уговоре из ове области које је Југославија прихватила. *Исто*, стр. 603–604, бел. 8. Те уговоре, случајно испуштајући један, преузима и В. Василијевић, *Права човека*, стр. 26–27, бел. 106. Касније су се све чешће чуле критике за недовољно поштовање људских права у Југославији. М. Милојевић, „Европски парламент и људска права у Југославији“, *Безбедности и друштвена самозаштити*, 1989, бр. 9, стр. 45–53; К. Обрадовић, *нав. дело*, стр. 130.

13 К. Обрадовић, *нав. дело*, стр. 129.

човека у кривичном поступку, усвојених углавном у оквиру или под окриљем Уједињених нација.

Приликом састављања збирке, дужна пажња је посвећена и регионалним документима о људским правима. Из *Архива* је преузета европска Конвенција о заштити права човека и основних слобода, а унете су и Америчка конвенција о људским правима и Афричка повеља о правима човека и народа. На крају зборника, међу најновијим документима (стр. 230–303), најважнији су документи КЕБС-а и конвенције из области кривичног поступка, усвојене у оквиру Европског савета. Оне су за Југославију значајне јер омогућавају приступање државама нечланицама које позове Комитет министара Европског савета.

Нема сумње да је највећа вредност свих зборника, па и овога, што доносе нове документе којих има све више. Њихов одбир и систематисање зависе од мерила и укуса приређивача и представљају у правом смислу ауторско дело. То у пуној мери важи за зборник докумената који је пред нама. Љубитељи целовитости могу да кажу да је требало унети још неке документе из збирке *Архива* или бар све важније уговоре које је Југославија прихватила (који се иначе наводе на стр. 26–27). Нажалост, др Василијевић не може да објашњава зашто се определио за овакав избор, али треба имати у виду да је међународних докумената у области људских права данас већ толико много да не могу стати ни у један једнотомни зборник, што најбоље потврђује збирка Уједињених нација. Садањим и будућим истраживачима не преостаје друго него да се задовоље разним збиркама ма колико их било. Ако се на неки документ наиђе у више збирки, утолико боље.

Преузимање текстова из разних издања или часописа, ма колико технички било једноставно, може да има за последицу мању прецизност у погледу навођења извора и имена преводилаца. У овом зборнику се само за текстове преузете из *Архива* наводе извори на које он упућује, док то није увек случај с текстовима преузетим из *Југословенске ревије за међународно право*. Наиме, због уређивачке политике тог часописа, само су у бр. 1–2/1989. потписани преводиоци, док су преводиоци у ранијим бројевима остали непознати широј јавности.¹⁴ За неке текстове се каже само да су преузети из *Југословенске ревије за међународно право*, бр. 1–2/1989, а у њој се сазнаје и ко је преводилац (као и у *Архиву*, бр.

¹⁴ Због тога, на пример, за пактове о људским правима и Факултативни протокол уз Пакт о грађанским и политичким правима у *Архиву* бр. 4/1968. пише само да су преузети из *Југословенске ревије за међународно право*, бр. 1–3/1967. Преводилац је био професор др Милан Марковић. За име преводиоца Конвенције о незастаревању ратних злочина и злочина против човечности и Конвенцији о укидању и кажњавању злочина апартхејда треба видети у архиву *Ревиије*.

4/1968, на који се упућује) или службено гласило. Међутим, за Међународну конвенцију о уклањању и кажњавању злочина апартхејда (стр. 96–101) не наводи се одакле је узета.¹⁵

Означивање извора и имена преводилаца важно је због (нажалост врло честих) грешака у текстовима. Тако се, на пример, за превод Међународног пакта о грађанским и политичким правима и у *Архиву* (стр. 665) и у овом зборнику (стр. 66) каже да је „преузет из *Југословенске ревије за међународно право*, бр. 1–3/1967. Међутим, текстови члана 6 се разликују. Они су истоветни у *Ревизији* и *Архиву*, али изгледа да је у првом ставу текста објављеног у зборнику прва реченица изостављена, па је и остатак текста различит (стр. 52). Осим тога очигледна је штампарска грешка на крају реченице у ставу 2 члана 14 Факултативног протокола јер, уместо: „члана 48а“ (стр. 69), треба да стоји „члана 48“.

Многи читаоци и корисници могу сматрати да по могућству текстове треба узимати из званичних извора, пре свега службених гласила. То има више предности, а осим тога недвосмислено показује шта су државе прихватиле. Међутим, у нашем случају има и тако лоших превода да је боље избегавати их! Зато је добро што је текст превода Конвенције о незастаревању ратних злочина и злочина против човечности преузет из *Југословенске ревије за међународно право*, бр. 3/1975, јер је он, и поред извесних непрецизности, неупоредиво бољи од текста објављеног у додатку *Службеног листића СФРЈ*, бр. 50/1970. Наиме, у наслову уредбе Савезног извршног већа о ратификацији, од 4. марта 1970, изостављена је реч „ратних“, док се у наслову уредбе и Конвенције и у целом тексту стално употребљава реч „човечанства“ уместо „човечности“.¹⁶

Са текстовима из других збирки преузете су и белешке (фусноте) с објашњењима која су била важна у време првог објављивања (нпр., стање на дан 1. децембра 1967). Нека објашњења су задржана иако су застрела, а нека су оправдано изостављена. Нажалост, остала је белешка да пактови о људским правима „још“ нису ступили на снагу иако другачије пише на страни 26, на којој се наводе уговори које је Југославија прихватила. На срећу, таква белешка је изостављена уз Факултативни протокол који је ступио на снагу истога дана кад и Пакт о грађанским и политичким правима.

15 Судићи по штампарским грешкама и фуснотама, изгледа да је преузета из *Југословенске ревије за међународно право*, бр. 1–3/1974, стр. 435–439.

16 Очигледно је да преводилац није знао да је професор Милан Марковић указао на грешку у преводима израза *humanité/humanity* у уговорима о миру с Италијом (чл. 45), Бугарском (чл. 5), Мађарском (чл. 6), Румунијом (чл. 6) и Финском (чл. 9). М. Марковић, „Међународна кривична дела“, *Југословенска ревија за међународно право*, 1965, бр. 1, стр. 147, бел. 54.

Пошто не можемо да претпоставимо да др Василијевићу такви подаци нису били познати, склони смо да верујемо да је до оваквих омашки дошло због брзине с којом је зборник припреман или због недовољног знања неког анонимног сарадника. У оваквим издањима најважнији су текстови докумената а не подаци подложни сталним променама које сваки корисник мора да проверава у тренутку употребе. Због своје актуелности, овај зборник мора бити стално на радном столу сваког посленика у области људских права и слобода, а тиме се у потпуности оправдава сврха његовог објављивања.

Момир Милојевић

Проф. др Драгомир Стојчевић, проф. др Анте Ромац:
Dicta et regulae iuris – латинска правна правила, изреке и дефиниције
(„Савремена администрација“, Београд)

*Све пролази... само књиџа остијаје
– ивети ума и људске душе.*

Богдан Поповић

Књигу *Dicta et regulae iuris* (латинска правна правила, изреке и дефиниције, са преводом и објашњењима) штампала је „Савремена администрација“, Београд. Њени творци су професори римског права др Драгомир Стојчевић и др Анте Ромац. Прво издање изишло је 1970. потом следе издања у 1971, 1980, 1984., па 1989. године. Ово издање има 6.600 правних правила, латинских изрека односно дефиниција насталих у Римској држави, која је трајала пуних 13 векова. Трајала и нестала. Римско право је, пак, трајало, али и – остало. Надживело је свог творца, не само за историју и науке ради, већ остало да траје и даље. Вечно да живи, у могућој мери, у свим друштвима, без обзира на њихово државно уређење. У робовласништву настало, и доживело процват; преживело феудализам; блеснуло у буржоаској епохи, и закорачило и живнуло и данас. Правне изреке, као део римског права, трајно ће живети.

1. РИМСКО ПРАВО, КЊИГЕ И ПРАВНА ПРАКСА – ИЗВОРИ ПРАВНИХ ИЗРЕКА

Римско право израз је основа и односа робовласничке државе. У периоду *посијанка римске државе*, (751–510 пре н.е.) *право је обичајно и неразвијено*. Кућна привреда и незнатна раз-